

Φως και Νερό στα Θεοφάνεια και στην Αρχαία Ελλάδα

/ [Γνώμες](#)

• Του Σεβ. Μητροπολίτου Σουηδίας κ. Κλεόπα

Η ανθρώπινη εμπειρία, σε όλους τους πολιτισμούς και σε όλες τις εποχές, έχει συνδέσει δύο στοιχεία με τον ίδιο τον πυρήνα της ζωής και της σωτηρίας: το φως και το νερό. Χωρίς φως δεν υπάρχει όραση, προσανατολισμός, γνώση· χωρίς νερό δεν υπάρχει ζωή, καθαρότητα, αναγέννηση.

Δεν είναι τυχαίο ότι αυτά τα δύο στοιχεία συναντώνται σταθερά, τόσο στις μεγάλες θρησκευτικές αφηγήσεις, όσο και στις τελετουργικές και φιλοσοφικές παραδόσεις της ανθρωπότητας.

Η Εκκλησία, στην Δεσποτική Εορτή των Θεοφανείων, δεν τα χρησιμοποιεί απλώς ως ποιητικές εικόνες. Τα αναδεικνύει ως χώρους θείας παρουσίας. Το φως και το νερό στα Θεοφάνεια δεν συμβολίζουν απλώς την σωτηρία· την φανερώνουν.

Αντιστοίχως, στην αρχαία Ελληνική σκέψη και λατρεία, το φως και το νερό αποτελούν βασικά εργαλεία κατανόησης του κόσμου, της γνώσης, της κάθαρσης και της σχέσης ανθρώπου και θείου.

Η εορτή των Θεοφανείων αποτελεί κορυφαίο σημείο της εκκλησιαστικής ζωής, διότι σε αυτήν δεν εορτάζεται απλώς ένα γεγονός της επίγειας ζωής του Χριστού, αλλά η ίδια η φανέρωση του Θεού μέσα στην ιστορία, η αποκάλυψη της Αγίας Τριάδος και η θεμελίωση της σωτηριολογικής πορείας του ανθρώπου.

Στον Ιορδάνη ποταμό αποκαλύπτεται ο Τριαδικός Θεός. Ο Υιός βαπτίζεται, το Άγιο Πνεύμα κατέρχεται «ἐν εἵδει περιστερᾶς» και η φωνή του Πατρός μαρτυρεί την υιότητα του Χριστού: «Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός».

Στα Θεοφάνεια, η Εκκλησία δεν εορτάζει απλώς την Βάπτισμα του Χριστού ως γεγονός βιογραφικό, αλλά ως κοσμική καμπή. Ο Θεός φανερώνεται δημόσια και σωτηριολογικά.

Η Εκκλησία ονομάζει την εορτή «Φώτα», όχι με μεταφορική ή ποιητική έννοια, αλλά διότι εδώ φανερώνεται το αληθινό, άκτιστο φως του Θεού, το οποίο εισέρχεται στον κόσμο για να διαλύσει το σκότος της φθοράς και της αποξένωσης από τον Δημιουργό.

Στα Θεοφάνεια, αυτή η νίκη αρχίζει ως φανέρωση και αγιασμός. Στο Πάσχα, κορυφώνεται ως νίκη επί του θανάτου. Οι εορτές είναι διακριτές, αλλά θεολογικά συγκλίνουν: το ίδιο φως που «φαίνεται» στον Ιορδάνη, «θριαμβεύει» στον Τάφο!

Η υμνολογία της ημέρας είναι απολύτως σαφής. Το απολυτίκιο των Θεοφανείων ομολογεί: «Ἐν Ἰορδάνη βαπτιζομένου σου, Κύριε, ἡ τῆς Τριάδος ἐφανερώθη προσκύνησις». Η φανέρωση του Θεού συνδέεται άρρηκτα με το νερό. Ο Ιορδάνης δεν είναι απλώς τόπος. Είναι όριο, εκεί όπου το φως εισέρχεται στην ύλη και την μεταποιεί.

Η Εκκλησία ψάλλει με απaráμιλλη θεολογική πυκνότητα στον Μεγάλο Αγιασμό: «Σήμερον τῶν ὑδάτων ἁγιάζεται ἡ φύσις». Το νερό δεν δηλώνει απλώς καθαρότητα, όπως στις αρχαίες τελετές καθαρμού. Αλλάζει κατάσταση. Φωτίζεται. Αγιάζεται. Γίνεται φορέας ζωής.

Η λειτουργική παράδοση συμπυκνώνει την οντολογική διάσταση των Θεοφανείων.

Ο Χριστός «αγιάζει την των υδάτων φύσιν...» ώστε να «οδοιπορήσει» την «δι' ύδατος και Πνεύματος αναγέννησιν».

Εδώ η «νίκη του φωτός» δεν αφορά μόνο το εσωτερικό του ανθρώπου. Αφορά την ίδια την κτίση. Το νερό (και μέσω αυτού η ύλη) γίνεται φορέας αγιασμού, όχι απλώς τελετουργικό σημείο.

Οι Πατέρες της Εκκλησίας προσέγγισαν τα Θεοφάνεια με εξαιρετικό θεολογικό βάθος. Ο Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος, στον περίφημο λόγο του «Εἰς τὰ Ἅγια Φῶτα», παρουσιάζει την Βάπτισμα του Χριστού ως πράξη ανακαίνισης ολόκληρης της κτίσης.

Ο Χριστός, κατά τον Άγιο Γρηγόριο, δεν βαπτίζεται για να καθαρθεί, αλλά για να καθαρίσει· δεν προσέρχεται στα ύδατα ως αμαρτωλός, αλλά ως Θεός που εισέρχεται στο στοιχείο του νερού για να το μεταποιήσει σε όργανο σωτηρίας.

Το φως και το νερό ενώνονται: το φως της θεότητας αγιάζει το νερό και, μέσω αυτού, προσφέρεται στον άνθρωπο η δυνατότητα της νέας ζωής. Η νίκη του φωτός επί του σκότους δεν είναι απλώς ηθική ή γνωσιολογική· είναι οντολογική, διότι αφορά την ίδια τη φύση και την ύπαρξη του ανθρώπου.

Στα Θεοφάνεια, ο Ιερός Χρυσόστομος αναδεικνύει την σοφία της Θείας Οικονομίας. Στις ομιλίες του για την Βάπτισμα του Χριστού, επισημαίνει ότι ο Θεός δεν αποκαλύπτεται με επιβολή, αλλά με ταπείνωση. Το φως των Θεοφανείων δεν τυφλώνει· φωτίζει παιδαγωγικά, οδηγώντας τον άνθρωπο σε ελεύθερη αποδοχή της αλήθειας. Ο Χριστός προσέρχεται στην βάπτισμα, όχι ως δεόμενος κάθαρσης, αλλά για να οδηγήσει τον άνθρωπο σε σωτηρία και να φανερώσει το μέγεθος της θείας συγκατάβασης.

Το νερό γίνεται σημείο αυτής της παιδαγωγίας. Απλό, καθημερινό στοιχείο, το οποίο όμως, με την θεία παρουσία, αποκτά σωτηριολογική δύναμη.

Ο Μέγας Βασίλειος, συνδέοντας το φως με το Άγιο Πνεύμα, υπογραμμίζει ότι ο αληθινός φωτισμός του ανθρώπου δεν είναι προϊόν λογικής προσπάθειας, αλλά καρπός μετοχής στην θεία ενέργεια. «Ἐν τῷ φωτί σου ὀψόμεθα φῶς», σημειώνει, δείχνοντας ότι το φως δεν είναι απλώς αντικείμενο θέασης, αλλά χώρος ύπαρξης. Συνεπώς, η «νίκη» δεν είναι αυτοπαραγόμενη διαύγεια· είναι μετοχή σε θεία ενέργεια και γνώση που προσφέρεται «εν Πνεύματι».

Έτσι, στην Πατερική σκέψη: α) Τα Θεοφάνεια φανερώνουν τον Τριαδικό Θεό. β) Το φως είναι σωτηριολογικό, διότι αποσκοπεί στην θεραπεία της φθοράς και της αμαρτίας. γ) Το φως είναι εκκλησιολογικό και μυστηριακό, διότι καταλήγει στον

«φωτισμό» του Βαπτίσματος. δ) Το φως είναι κοσμικό, με την έννοια της κτίσης, διότι ο αγιασμός των υδάτων δηλώνει ανακαίνιση του κόσμου.

Το νερό του Βαπτίσματος γίνεται τόπος αναγέννησης και νέας αρχής. Έτσι, στα Θεοφάνεια, φως και νερό συνιστούν μία ενιαία θεολογική πραγματικότητα: φως που αγιάζει, νερό που φωτίζει.

Ο άνθρωπος βλέπει πραγματικά μόνον όταν βρίσκεται εντός του φωτός του Θεού, γι' αυτό και το Βάπτισμα ονομάζεται από την αρχαία Εκκλησία «Φωτισμός».

Αν στραφούμε τώρα στην αρχαία Ελλάδα, θα διαπιστώνουμε ότι τα ίδια στοιχεία –φως και νερό– κατέχουν κεντρική θέση, αλλά με διαφορετικό νοηματικό φορτίο. Υπήρξαν στην αρχαιότητα τρεις εστίες νοήματος του «φωτός» (γνωσιολογία – μυσταγωγία – πόλις).

Στην Ελληνική φιλοσοφία, το φως συνδέεται άμεσα με την αλήθεια και την γνώση. Στην «Πολιτεία» του Πλάτωνα, το φως νοείται ως όρος αλήθειας (γνωσιολογική νίκη επί του σκότους). Η περίφημη αλληγορία του σπηλαίου στον Πλάτωνα παρουσιάζει τον άνθρωπο να εξέρχεται από το σκοτάδι των σκιών προς το φως της αλήθειας.

Η ανάβαση από το σπήλαιο προς το φως συμβολίζει την μετάβαση από την δοξασία στην αλήθεια. Η αλήθεια σχετίζεται με το «φανερό», το «εμφανές», το «αληθές» ως μη λησμονημένο, και το φως ως όρος ορατότητος του πραγματικού.

Εδώ, η «νίκη του φωτός» σημαίνει νίκη της διάνοιας επί της σύγχυσης. Είναι επιχείρημα υπέρ του λόγου και της παιδείας. Το φως εδώ δεν είναι θεία παρουσία, αλλά όρος δυνατότητας της γνώσης. Η «νίκη του φωτός» σημαίνει τη νίκη του λόγου επί της πλάνης, της παιδείας επί της άγνοιας.

Η αλληγορία του σπηλαίου περιγράφει μια δραματική κίνηση. Εδώ η «νίκη του φωτός» είναι πρωτίστως γνωσιολογική και παιδευτική: ο άνθρωπος σώζεται, κατά τρόπο πλατωνικό, όταν στρέφει το βλέμμα του στο «όντως ον» και αντέχει το φως της αλήθειας.

Στον μεν Πλάτωνα, το φως είναι ορίζοντας της νοητικής μεταστροφής, στα δε Θεοφάνεια είναι η ίδια η θεία φανέρωση, που προηγείται της ανθρώπινης κίνησης και την καθιστά δυνατή.

Στη θρησκευτική πρακτική της αρχαίας Ελλάδος, το φως αποκτά τελετουργική διάσταση. Στον Ομηρικό Ύμνο στην Δήμητρα, η θεά αναζητά την Περσεφόνη κρατώντας αναμμένες δάδες μέσα στη νύχτα. Το φως γίνεται σύμβολο ελπίδας μέσα στο σκότος της απώλειας και του πένθους.

Το μοτίβο είναι ισχυρό: σκότος = απώλεια/πένθος, φως = αναζήτηση/ελπίδα. Η δάδα δεν είναι μόνο πρακτικό εργαλείο· είναι τελετουργική «γλώσσα» που δηλώνει ότι η ζωή αντιστέκεται στη νύχτα.

Στα Θεοφάνεια, η «αναζήτηση» δεν είναι κεντρική· κεντρική είναι η εύρεση. Ο Θεός ο ίδιος «προσέρχεται» και αποκαλύπτεται.

Στα Ελευσίνια Μυστήρια, η μετάβαση από το σκοτάδι στο φως αποτελεί τον πυρήνα της μυσταγωγικής εμπειρίας. Ο μύστης βιώνει, μέσω τελετουργικών πράξεων, μια υπαρξιακή μεταστροφή. Το φως δεν του αποκαλύπτει ένα πρόσωπο, αλλά του υπόσχεται μια νέα στάση απέναντι στη ζωή και στον θάνατο. Ο μύστης «βλέπει» το φως ως αποκάλυψη κρυμμένης αλήθειας.

Στις Ελευσίνιες τελετές, το μοτίβο «σκοτάδι → φως» υπηρετεί το βίωμα της μύησης: ο άνθρωπος «μετέχει» σε μια εμπειρία που υπόσχεται αλλαγή στάσης απέναντι στον θάνατο και στην ζωή. Είναι όμως καίριο ότι αυτή η αλλαγή δεν εξαρτάται από ιστορική θεία ενέργεια, αλλά από τελετουργική πρόσβαση και εσωτερική εμπειρία.

Στην μεν Ελευσίνα, το φως λειτουργεί ως τελετουργικός φορέας βιωματικής μύησης, στα Θεοφάνεια, συνδέεται με ιστορική θεία πράξη, την Βάπτιση του Χριστού, και με μυστήριο εκκλησιαστικό (φωτισμός/βάπτισμα) που προσφέρεται καθολικά.

Στην αρχαιότητα, το φως λειτουργεί ως κοσμικό και θεϊκό στοιχείο. Το φως συνδέεται με θεότητες όπως ο Απόλλων (φως, μέτρο, αρμονία, μαντική καθαρότητα) και ο Ήλιος (ηλιακή θεότητα/κοσμική ορατότητα), και γενικότερα με την ιδέα ότι το φως είναι φορέας τάξης (κόσμος ως κόσμημα/αρμονία). Εδώ το φως δείχνει την ευταξία της φύσης και την «κανονικότητα» του σύμπαντος: είναι το αντίθετο του χάους.

Το φως λειτουργεί, επίσης, ως ηθικό και πολιτικό φως (παιδεία και πόλις). Το φως είναι, επίσης, πολιτισμική αξία: α) διαφάνεια, μέτρο, αποφυγή ύβρεως, β) παιδεία ως «φωτισμός» του πολίτη και γ) ανάδειξη της τάξης της πόλης.

Η νίκη του φωτός εδώ είναι νίκη του μέτρου επί της αταξίας, του πολιτισμού επί της βαρβαρότητας, του λόγου επί της αλογίας.

Η λαμπαδηδρομία πριν από την πομπή των Παναθηναίων παρουσιάζεται ως θεσμός με έντονη δημόσια συμμετοχή, φυλετική οργάνωση και αγωνιστικό χαρακτήρα.

Εδώ το φως είναι φορέας πολιτειακής ταυτότητας: η φλόγα που δεν πρέπει να

σβήσει υποδηλώνει συνέχεια, τάξη, κοινή μνήμη, «δημόσια δόξα» και συνοχή της πόλεως.

Η Ορθόδοξος Εκκλησία μεταφέρει το φως από την «δημόσια δόξα» στην κοινωνία του αγιασμού. Το φως δεν είναι έπαθλο· είναι δωρεά.

Το σκότος στην αρχαία Ελλάδα εμφανίζεται κυρίως ως άγνοια/πλάνη (Πλάτων: σκιές του σπηλαίου), πένθος/απώλεια (η θεά Δήμητρα στη νύχτα), υπαρξιακή αγωνία που θεραπεύεται τελετουργικά (Ελευσίνα μυστήρια). Συνεπώς, η «νίκη» είναι παιδεία, μύηση, επιστροφή σε τάξη, υπέρβαση φόβου.

Το σκότος στα Θεοφάνεια είναι βαθύτερα οντολογικό. Σημαίνει αποξένωση από τον Θεό, φθορά της ύπαρξης, ανάγκη αναγέννησης «δι' ύδατος και Πνεύματος». Άρα η «νίκη» δεν περιορίζεται στο επίπεδο της γνώσης ή της εμπειρίας· είναι αγιασμός, καινούργια ζωή, συμμετοχή στο φως του Θεού.

Ιδού μία κρίσιμη γέφυρα (και ταυτόχρονα το όριο) από τη «μυσταγωγία» στο «μυστήριο». Εδώ βρίσκεται το λεπτό σημείο της σύγκρισης. Η αρχαία Ελλάδα διαθέτει σχήματα μυσταγωγίας: μετάβαση, κάθαρση, φως ως κορύφωση βιώματος.

Η Εκκλησία μιλά για μυστήριο, όχι μόνο ανθρώπινη τελετουργική πορεία, αλλά θεία ενέργεια που ενεργεί πραγματικά στην κτίση ως αγιασμός των υδάτων και στον άνθρωπο ως προσωπικός, εσωτερικός φωτισμός. Τα Θεοφάνεια διακηρύσσουν ότι το Φως ήλθε, εφανερώθη και αγιάζει.

Στην αρχαία Ελλάδα, το φως είναι κορυφαίο πολιτισμικό σύμβολο που οργανώνει την γνώση (Πλάτων), την τελετή (Δήμητρα/Ελευσίνα), και την πόλη (Παναθήναια).

Στα Θεοφάνεια, το φως είναι η ίδια η θεία φανέρωσις και ο αγιασμός που μεταποιεί την κτίση και τον άνθρωπο. Η «νίκη» δεν είναι μόνον έξοδος από την άγνοια, αλλά είσοδος σε νέα ζωή, «δι' ύδατος και Πνεύματος»

Ο Χριστιανισμός και η αρχαία Ελλάδα μοιράζονται ένα κοινό ανθρωπολογικό υπόστρωμα. Ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται το φως ως ζωή και ασφάλεια, ενώ το σκοτάδι ως απειλή και άγνοια, την δε μετάβαση στο φως ως λύτρωση, γνώση και αναγέννηση, γι' αυτό και οι «γιορτές φωτός» συναντώνται παντού, διότι εκφράζουν την καθολική ανθρώπινη προσδοκία της υπέρβασης του σκότους.

Στα Θεοφάνεια, το φως είναι: α) προσωποκεντρικό: ο Χριστός είναι το Φως, όχι απλώς ο φορέας μιας αλήθειας, β) ιστορικό: η φανέρωση γίνεται σε συγκεκριμένο χρόνο και τόπο, όχι μόνο σε συμβολικό επίπεδο, γ) σωτηριολογικό/οντολογικό: δεν αφορά μόνο γνώση ή ψυχική ανάταση, αλλά την θεραπεία της φθοράς και της σχέσης με τον Θεό.

Στην αρχαία Ελλάδα, το φως είναι συχνά: α) κοσμολογικό (τάξη του σύμπαντος), β) γνωσιολογικό (αλήθεια ως φανέρωση), γ) τελετουργικό (μύηση μέσω συμβόλων), δ) ηθικο-πολιτικό (μέτρο και παιδεία).

Με άλλα λόγια, η Ελληνική Παράδοση αναζητά το φως ως ανθρώπινη άνοδο προς την αλήθεια. Τα Θεοφάνεια διακηρύσσουν το φως ως θεία κάθοδο προς τον άνθρωπο.

Στην ελληνική σκέψη, η νίκη είναι κυρίως νίκη της γνώσης ή του πολιτισμού. Στην χριστιανική πίστη, η νίκη είναι νίκη της χάριτος επί της φθοράς και της αποξένωσης, με τελικό ορίζοντα την υπέρβαση του θανάτου.

Το νερό, επίσης, στην αρχαία Ελλάδα συνδέεται στενά με την κάθαρση, δεν έχει σωτηριολογικό χαρακτήρα, αλλά λειτουργεί ως στοιχείο φυσικής ζωής και καθαρισμού. Οι καθαρμοί με ύδωρ προηγούνται των ιερών πράξεων. Το νερό καθαρίζει το μίasma και επιτρέπει την προσέγγιση του θείου. Όμως παραμένει σύμβολο. Δεν αγιάζεται το ίδιο. Δεν μεταμορφώνει οντολογικά τον άνθρωπο. Η σχέση ανθρώπου και θείου παραμένει κυρίως τελετουργική και κοσμολογική.

Η σύγκριση με τα Θεοφάνεια αναδεικνύει με σαφήνεια, τόσο την συνέχεια, όσο και την ριζική τομή. Και στις δύο παραδόσεις, φως και νερό συνδέονται με την υπέρβαση του σκότους, της αταξίας και της απειλής.

Ωστόσο, στην αρχαία Ελλάδα, η υπέρβαση αυτή επιτυγχάνεται μέσω γνώσης, μύησης ή τελετουργικής κάθαρσης. Στην Εορτή των Θεοφανείων, η υπέρβαση προέρχεται από την ίδια την είσοδο του Θεού στον κόσμο. Το φως δεν ανακαλύπτεται· φανερώνεται. Το νερό δεν δηλώνει απλώς καθαρότητα· αγιάζεται και γίνεται φορέας θείας ζωής.

Η «νίκη του φωτός επί του σκότους» στα Θεοφάνεια, επομένως, δεν είναι απλώς

νίκη της γνώσης επί της άγνοιας, όπως στον Πλάτωνα, ούτε νίκη της ελπίδος επί του φόβου, όπως στα Ελευσίνια Μυστήρια. Είναι νίκη της ζωής επί της φθοράς, της κοινωνίας επί της αποξένωσης, της θείας παρουσίας επί της ανθρώπινης μοναξιάς.

Το φως των Θεοφανείων φωτίζει τον άνθρωπο, όχι μόνο για να βλέπει, αλλά για να ζει, το δε νερό του αγιασμού δεν καθαρίζει απλώς, αλλά αναγεννά.

Έτσι, μπορούμε να πούμε ότι η αρχαία Ελλάδα προετοίμασε, σε επίπεδο πολιτισμικών συμβόλων, τη βαθιά ανθρώπινη προσδοκία για φως και καθαρότητα. Τα Θεοφάνεια, όμως, δίνουν σε αυτή την προσδοκία το πλήρες της περιεχόμενο. Το φως και το νερό δεν είναι πλέον μόνο δρόμοι αναζήτησης, αλλά τόποι συνάντησης με τον Θεό.

Εκεί όπου οι άνθρωποι άναβαν δάδες μέσα στη νύχτα, η Εκκλησία ομολογεί ότι το Φως ήλθε κι εκεί όπου το νερό καθάριζε εξωτερικά, η Εκκλησία μαρτυρεί ότι το νερό αγιάζεται και γίνεται πηγή αιωνίου ζωής!